

УДК 37.06
DOI: 10.17721/sophia.2022.19.11

Ф. П. Власенко, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5272-9018
e-mail: vlasenkof@ukr.net

Є. В. Левченко, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0361-6455
e-mail: levchenyuk@ukr.net

Р. В. Аташкаде, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5349-9579
e-mail: brvbv5@gmail.com

АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Досліджено розвиток академічної культури гендерної толерантності як основи захисту прав і свобод гендерних меншин в освітньому просторі, оскільки в умовах сьогодення (зокрема пандемії, стрімкого розвитку інформаційно-комунікативних технологій тощо) виникає потреба в актуалізації питання толерантності у взаємодії між людьми. Акцентовано увагу саме на проблемі гендерної толерантності, пошуку шляхів реалізації прав і свобод представників гендерних меншин в освітньому просторі. Зазначено, що формування гендерної свідомості є необхідною умовою розвитку сучасної особистості, виявом якої має бути гендерна толерантність. Провідну роль тут виконують заклади освіти як осередки академічної культури, де, зокрема, виховують повагу й толерантне ставлення до людей різної сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Розглянуто різні підходи у визначенні понять толерантність та гендерна толерантність. Визначено, що дослідження гендерної толерантності в освітньому просторі потребує використання як синхронічного, так і діахронічного методів, розгортання інтегративної дослідницької стратегії – трансдисциплінарності. Запропоновано дієві інструменти та механізми захисту прав і свобод представників гендерних меншин в освітньому процесі.

Ключові слова: академічна культура, меншини, толерантність, гендерна толерантність, освітній простір.

Сучасна демографічна картина світу є різномірною, що породжує цілу низку конфліктів, суперечностей, розв'язання яких потребує виховання в особистості толерантного ставлення до інших людей, їхньої індивідуальності, культурної, релігійної, особистісної, гендерної ідентичності тощо. Нині людство має усвідомити те, що територія не може бути ціннішою за людське життя. І в цьому контексті актуальними постають слова, що висловила Голда Меїр наприкінці ХХ ст.: "Мир на Близькому Сході настане тоді, коли араби любитимуть власних дітей більше, ніж вони ненавидять євреїв" [2, с. 14].

Пандемія CoViD-19 також дала чітко зрозуміти, що людське життя, здоров'я, честь, гідність, свобода є визначальними цінностями як для конкретної особистості, так і для світової спільноти загалом. Права людини є органічним компонентом демократичного політичного простору, інструментом гуманізації суспільних відносин, формування творчої особистості та становлення постіндустріального суспільства. Право нині регулює практично всі сфери життєдіяльності людини, відображаючи її життя в особливому якісному стані, пов'язаному з утвердженням у громадській свідомості та практиці ідеї свободи особистості.

Проте, з іншого боку, сучасний етап розвитку людства ще називають епохою "пост", (зокрема Ф. Фукуяма, К. Хейлз, М. Кастельс, Е. Тоффлер, В. Кутирьов, Лі Макінтайр, В. Ільїн та ін.), де актуалізується питання дотримання й переорієнтації духовних цінностей, що стосується захисту людської гідності, свободи, рівності, верховенства права, поваги до прав, свобод, честі й гідності людини (зокрема й права меншин) і громадянина, гендерної рівноправності, відмови від будь-яких виявів дискримінації тощо. У цьому контексті особливо гостро постає питання захисту прав окремих категорій

населення, яких часто називають меншинами. У сучасній літературі увага, в основному, приділена етнічним меншинам. Зазначену категорію тлумачать як "група громадян, що чисельно значно менша щодо населення держави і не займає панівного становища. Члени такої спільноти мають етнічні, релігійні або мовні відмінності від решти населення і демонструють солідарне бажання зберегти свою культурну своєрідність і групову цілісність" [8, с. 527]. У більшості джерел наукової літератури меншини класифікують на такі групи, як: расові, етнічні (національні), релігійні, економічні, сексуальні, гендерні, вікові тощо. І підкреслюють, що меншини – це завжди "стан і відчуття приниженого статусу" [8, с. 527]. Ми вважаємо, що доцільно тлумачити меншини як групи людей, які мають відмінності від решти населення і прагнуть утвердити свою ідентичність і соціальний статус. Іншими словами, на сучасному етапі розвитку соціальних відносин меншини мають необхідні засоби і механізми щодо свого ствердження і визнання власного існування з іншими членами соціуму, які представляють так звану більшість. Натепер є відкритим питання щодо рівності прав і свобод меншин, а найбільш небезпечним постає, на нашу думку, несприйняття і вороже ставлення до представників сексуальних меншин. Деякі держави світу й донині вважають гомосексуалізм – злочином, що може каратись довічним ув'язненням, зокрема в Уганді, а також смертною карою в Ірані, Ємені, Саудівській Аравії, Судані, Сомалі, Брунеї та ін. Представників цих меншин часто піддають дискримінації з боку державних органів, що є прямим порушенням основного принципу цінності і рівності прав всіх людей, незалежно від їхньої статі та сексуальної орієнтації.

Повноправна і повноцінна участь меншин у житті суспільства є важливою умовою розвитку будь-якої краї-

ни, а також вагомим фактором у міжнародній взаємодії. Питання меншин нині є масштабною і складною темою теоретичних дискусій як на локальному, так і на глобальному рівнях. 16 листопада 1995 р., на 28 сесії в м. Парижі Генеральною Конференцією ЮНЕСКО було прийнято Декларацію принципів толерантності. Відповідно до цього документа толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур світу, форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності [5, с. 53–60]. Таке визначення є загальним й у ньому акцентується, що до іншої людини треба виявляти терпиме ставлення незалежно від її національності, раси, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації. Незважаючи на інтерес до проблем гендерної ідентичності останнім часом, питання гендерної толерантності як соціально-психологічного феномена є фрагментарно висвітленим.

Початок XXI ст., у якому інтенсифікуються зміни в усіх соціальних практиках, особливо в освітній сфері, ураховуючи корективи, що здійснила пандемія CoViD-19, актуалізують питання толерантності у взаємодії людей.

Нині в усі сфери життєдіяльності людей інтенсивно впроваджують інформаційно-комунікативні технології. За цих умов актуалізується питання міжособистісних відносин, оскільки і ця сфера поступово переходить майже повністю у віртуальний простір. Цілоком логічно постає питання, який характер мають ці відносини? Чим керується сучасна людина – гуманізмом, толерантністю, повагою, добром, істиною, красою чи користю, доцільністю, забаганками, примхами, хейтом? Одночасно відбувається знеособлення особистості, вона втрачає свою особистісну ідентичність, оскільки замість імені обирає піскнаме, позбувається групової ідентичності, гендерної, поступово перетворюючись на постлюдину.

"Ковідний" період, що вже третій рік переживає все людство, значно посилює позиції опосередкованого спілкування наприклад, сфера обслуговування, освіти майже повністю перейшли в режим Online. З одного боку, зараз з'явилося більше часу займатись самоосвітою і доступність до літературних джерел нині вражає, а, з іншого – різноманітний контент має й деструктивні наслідки, особливо для молоді, яка захоплюється яскравою картинкою, видовищем, що досить часто має мотив ненависті, безвідповідальності, руйнування тощо.

Комітетом ООН з економічних, соціальних і культурних прав виокремлено чотири основні ознаки права на освіту. Перша – наявність (створення необхідних умов для реалізації права на освіту); друга – доступність (фізична й економічна); третя – прийнятність; четверта – адаптованість освіти.

Формування гендерної свідомості на індивідуальному рівні утверджує соціально-рольовий статус особистості, що визначає й надає рівні соціальні можливості в освіті, професійній діяльності тощо. Освіта в повній мірі має надаватись індивідам за рівних можливостей, тобто незалежно від віку, статі, етнічної чи релігійної приналежності, а також повинна створювати умови для самореалізації особистості в будь-яких сферах життєдіяльності суспільства.

З огляду на це у наш час актуалізується роль і значення гендерного підходу як у державному управлінні, так й у професійній діяльності та освіті. Результатом гендерного підходу має бути нова особистість, здатна адаптуватися до швидкоплинних змін суспільного розвитку, з егалітарним мисленням і гендерно-чутливою свідомістю. Однією з важливих особистісних якостей такої особистості має бути гендерна толерантність.

На рівні національних держав і світу важливо продовжувати удосконалювати механізми забезпечення і захисту прав і свобод людини та громадянина. Нині особливо гостро постає питання гуманістичного та толерантного ставлення людини до природи, Іншого, себе. У розв'язанні цього питання провідну роль виконували і виконують заклади освіти, особливо університети як осередки світоглядного і культурного розвитку соціуму, формування відповідної еліти суспільства. Саме в основі їхньої діяльності, на будь-якому етапі історичного поступу, було покладено пріоритети фундаментальної освіти, поваги до іншої людини, урахування мультикультурності національних, етнічних цінностей, усебічний розвиток особистості, а саме духовний, інтелектуальний, творчий. Сучасний університет виконує багато суспільнозначущих функцій. По-перше, як навчальний заклад, займається підготовкою висококваліфікованих фахівців, які здатні адекватно реагувати на сучасні виклики, не тільки пристосовуючись до нинішніх вимог економічного розвитку, а й створюючи відповідні умови для власного зростання й розвитку суспільства. По-друге, університет поєднує традиції і новаційні підходи у формуванні як загальної, так й академічної культури особистості, ураховуючи обов'язково всіх учасників освітнього процесу (професорсько-викладацький склад, студентство). По-третє, університет забезпечує накопичення знань, їхній розвиток, упорядкування та передачу від покоління до покоління, позиціонує академічну культуру як невід'ємний елемент професійної компетентності особистості. Академічна культура – це культура навчання в університеті, що охоплює цінності, традиції, норми проведення наукового дослідження, передбачає відповідний рівень наукової, мовної і моральної культури спілкування між наставниками й учнями. Так само це культура толерантності і поваги, що формується у культурно-освітньому просторі закладів вищої освіти на всіх етапах підготовки фахівців – від бакалаврів, магістрів до докторів філософії. Таке розуміння академічної культури дає можливість розвивати ідеї національної ідентичності, діалогу культур, міжнародних відносин, міжкультурної комунікації, поваги і толерантного ставлення до людей різних статків, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, адже право на освіту є одним з основних соціально-культурних прав людини, забезпечує людям рівні можливості у здобутті освіти без жодних виявів дискримінації за будь-якими ознаками.

Отже, під час організації освітнього процесу, особливо у закладах вищої освіти, потрібно обов'язково враховувати, що всі люди різні: європейці, американці, китайці, багаті й бідні, демократи, глобалісти, антиглобалісти, віряни, атеїсти, гетеросексуальні, гомосексуальні та ін. Нині саме університети постають не тільки закладами, де люди здобувають вищу освіту, а й центрами громадського та творчого життя. На цій основі важливо обґрунтувати концептуалізацію гендерної толерантності в освітньому просторі, створюючи відповідні положення до статутів університетів, рекомендації до змін у законодавстві, що будуть сприяти формуванню й розвитку культури толерантності в освітньому просторі. У науковій і публіцистичній літературі існує велика кількість визначень поняття *толерантність*. У більшості з них є спільна риса, а саме, трактування толерантності як прийняття і розуміння. Р. Вавілова, наприклад, розглядає поняття "толерантність" як розуміння і діалог з іншою людиною [3, с. 43]. А. Асмолов визначає толерантність як прийняття іншої людини, що передбачає вияв співчуття і співпереживання до Іншо-

го; визнання цінності різноманіття людської культури [1, с. 12]. Водночас толерантність це ще й відмова від агресії; сприйняття Іншого таким, яким він є, що може і не збігатися із власними світоглядними орієнтирами, думками й поведінкою. Г. Кожухар стверджує, що толерантна людина завжди прагне зрозуміти опонента і конструктивно з ним взаємодіяти [6, с. 30–40]. Зі свого боку, Н. Юровських зазначає, що поняття "толорантна людина" має доволі складну структуру. Це, насамперед, пов'язано з тим, що толорантність розглядають як психічну і духовно-моральну якість особистості, що виявляється у діяльності людей, у різних сферах суспільного й особистого життя [9, с. 15]. На думку вітчизняних учених Л. Глинської та Р. Склярєва: "Толорантність у сучасному світі здебільшого інтерпретується в дусі релятивізму, переконаності в тому, що принципи віри, культури й поведінки є абсолютно суб'єктивними та довільними й що будь-яка думка не краща й не гірша від інших, а претендувати на виняткове володіння істиною не може ніяка культура чи релігія" [4, с. 46].

У межах психологічного підходу толорантність визначають як вияв свідомого, осмисленого й відповідального вибору особистістю свого ставлення до Іншого на засадах такої ціннісно-смыслові системи, що передбачає: повагу, визнання цінності права, свободи та рівноправності людей тощо. М. Мириманова, наприклад, визначає дві групи якостей, що розкривають феномен "толорантності" – психічні та духовно-моральні. Перша група – психічні якості, що охоплюють емпатію, відповідність почуттів й емоцій, позитивно-емоційне ставлення до інших, відсутність ворожості. Друга група, духовно-моральні якості, виявляються через миролюбивість, прагнення до знаходження компромісів, відсутність суперечливих позицій щодо інших, водночас визнається наявність різноманітних інтересів, ідей, цінностей, поглядів на світ [7, с. 107]. Кожна особистість має право на вільний вибір, відповідальність за себе та інших, а також має поважати інших. Отже, зважаючи на різні підходи, толорантність не тотожна терпимості. Вона розкриває активне ставлення індивіда до оточення; це розширення кола особистісних ціннісних орієнтацій через взаємодію із представниками інших культур, традицій, поглядів, переконань. Отже, толорантність має соціально-психологічний зміст.

Змістовна поліфонія терміна *толорантність* зумовлена: по-перше, тим, що існує велика кількість підходів до вивчення цього феномена в різних науках; по-друге, видовою різноманітністю виявів зазначеної якості, що виникають зі специфіки соціальних контактів між людьми різного віку, статусу, статі, національності, віросповідання тощо. Таке розуміння толорантності потребує введення в науковий дискурс поняття *гендерна толорантність*.

Гендерна толорантність, насамперед, виявляється у гендерних відносинах. Її антиподом є сексизм як орієнтація (дискримінація, упереджене ставлення), що ставить у несприятливі умови одну зі статей, обмежуючи її права і можливості на індивідуальну самореалізацію. Основними принципами гендерної толорантності у відносинах є:

- партнерські відносини між представниками різних статей та їхніми групами;
- готовність приймати думку іншої статі, що має інші погляди щодо статево-рольових настанов;
- повага до людської гідності незалежно від біологічної статі або гендерної ідентичності індивіда;

- прийняття Іншого таким, яким він є, без наділення його стереотипними настановами;
- визнання різноманіття підходів до статевої та гендерної самоідентифікації;
- відмова від домінування, заподіяння шкоди і насильства.

Отже, гендерна толорантність – це повага і прийняття різноманітних форм самовираження людської індивідуальності; відмова від гендерних стереотипів.

На нашу думку, гендерну толорантність потрібно розглядати не лише в статичному, незмінному вигляді, а й у контексті історичної динаміки – синхронічний метод уможлиблює смыслову кореляцію питань гендерної толорантності, пов'язаних з особливостями освітнього простору як в Україні, так і в інших країнах світу; натомість діахронічний метод дозволяє відстежити соціальну динаміку освітнього процесу й рівень академічної культури в сучасних ЗВО. Окрім того, важливим є здійснення міждисциплінарних підходів, сенс і значення яких сприяє поєднанню знань, їхнім інтегративним можливостям. Така полідисциплінарність уможливить окреслення різних інтерпретативних "зрізів" дослідження академічної культури гендерної толорантності у ЗВО, розкриття методологічних можливостей у контексті як смыслового горизонту синергетичної парадигми, так і системного підходу, а також забезпечить "вибудову" методологічного синтезу як розгортання інтегративної дослідницької стратегії – трансдисциплінарності (в цьому випадку в поле досліджень "підпадає" не лише цикл соціогуманітарних дисциплін, а й природничо-наукові знання, у контексті яких розглядають: стать, гендер, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність тощо).

Крім спеціальних методів, притаманних певним наукам, аналіз гендерної толорантності має спиратися на загальні методи наукового пізнання, серед яких слід згадати: методи, що застосовують як у теоретичному, так і в емпіричному аспектах дослідження (аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування й узагальнення, порівняння й аналогія, моделювання): методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент), а також методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, метод єдності логічного й історичного тощо).

Отже, філософська концептуалізація поняття *гендерна толорантність* формує відповідні методологічні основи для розроблення дієвих інструментів захисту прав і свобод представників гендерних меншин в освітньому процесі. Серед таких інструментів і механізмів є:

- розроблення методик визначення нетолорантного ставлення до представників гендерних меншин, застосовуючи різноманітні методи (наприклад, спостереження за поведінкою в соціальному оточенні, у соціальних мережах, культурно-масових зібраннях із залученням тьюторів, кураторів тощо);
- розкриття алгоритму дискримінаційних виявів і їхніх чинників у закладах вищої освіти та дослідження зарубіжного й вітчизняного досвіду їхньої нейтралізації й запобігання;
- розроблення механізмів взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу для формування корпоративної культури толорантного ставлення до представників гендерних меншин;
- розроблення, упровадження й поширення стратегії забезпечення гендерної толорантності в освітньому просторі шляхом ухвалення нових положень до ста-

тутів ЗВО щодо захисту прав і свобод гендерних меншин в освітньому процесі;

- створення етичного комітету;
- служби довіри, які безпосередньо будуть працювати з усіма учасниками освітнього процесу;
- напрацювання відповідних рекомендацій до змін у законодавстві України тощо.

Звичайно, виховання населення щодо толерантного ставлення до представників різних меншин, зокрема й гендерних, є важливим завданням і передбачає досить великий масив роботи, адже українське суспільство, переважно старше покоління, не бажає або не готове до такої розмови. Окрім того, нині багато політичних акторів використовують питання запобігання дискримінації за гендерною ознакою для своєї електоральної підтримки в політичній боротьбі, маніпулюючи доволі консервативними поглядами українського суспільства. Водночас зазначені заходи, на нашу думку, сприятимуть захисту прав і свобод представників гендерних меншин у ЗВО України.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию. Москва : Смысл, 2000. 255 с.
2. Баркетт Е. Голда / пер. з англ. Р. Сторожук. Харків : Віват, 2020. 512 с.
3. Вавилова Р. Р. К истории понятия толерантности. Москва : МГУ, 1994. С. 38-43.
4. Глинська Л., Скляр Р. Феномен толерантності в соціально-філософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії*. 2019. 2(15). С. 42-47.
5. Декларация принципов толерантности : принята на XXVIII сессии Генеральной конференции держав членів ЮНЕСКО (25 жовт. – 16 лист. 1995 р.). *Вісн.* 2002. № 1. С. 53–60.
6. Кожухарь Г. С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности. *Психологический журнал*. 2008. № 3, т. 29. С. 30–40.

Ф. П. Власенко, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
Е. В. Левченко, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
Р. В. Аташкаде, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

АКАДЕМИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ГЕНДЕРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Исследовано развитие академической культуры гендерной толерантности как основы защиты прав и свобод гендерных меньшинств в образовательном пространстве, так как в современных условиях (в частности пандемии, стремительного развития информационно-коммуникативных технологий и т. п.) возникает потребность в актуализации вопроса толерантности во взаимодействии между людьми. Акцентировано внимание именно на проблеме гендерной толерантности, поиске путей реализации прав и свобод представителей гендерных меньшинств в образовательном пространстве. Отмечено, что формирование гендерного сознания является необходимым условием развития современной личности, проявлением которой должна быть гендерная толерантность. Ведущую роль здесь выполняют учебные заведения, как центры академической культуры, где, в частности, воспитывают уважение и толерантное отношение к людям разной сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Рассмотрены различные подходы к определению понятий толерантность и гендерная толерантность. Определено, что исследование гендерной толерантности в образовательном пространстве требует использования как синхронического, так и диахронического методов, развертывания интегративной исследовательской стратегии – трансдисциплинарности. Предложены действенные инструменты и механизмы защиты прав и свобод представителей гендерных меньшинств в образовательном процессе.

Ключевые слова: академическая культура, меньшинства, толерантность, гендерная толерантность, образовательное пространство.

Fedir Vlasenko, PhD of Philosophical Sciences, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
Yevheniia Levcheniuk, PhD of Philosophical Sciences, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
Ruslana Atashkadeh, PhD of Philosophical Sciences, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ACADEMIC CULTURE OF GENDER TOLERANCE IN THE EDUCATIONAL REALM

The main objective is to develop an academic culture of gender tolerance as a basis for the protection of the rights and freedoms of gender minorities in the educational realm. In today's conditions (including pandemics, rapid development of information and communication technologies, etc.) there is a need to actualize the issue of tolerance in human communication. The article is focused on the problem of gender tolerance, finding ways to develop the rights and freedom of gender minorities in the educational realm. It is noted that the formation of gender consciousness is a necessary condition for the development of modern personality, a manifestation of which should be gender tolerance. Educational institutions play a leading role here as centers of academic culture, where, in particular, respect and tolerance for people of different sexual orientations and gender identities are nurtured. Different approaches in defining the concepts of "tolerance" and "gender tolerance" are considered. It is defined that the study of gender tolerance in the educational realm requires the use of both synchronous and diachronic methods, the deployment of an integrative research strategy – transdisciplinarity. Effective tools and mechanisms for protecting the rights and freedoms of gender minorities in the educational process are proposed.

Keywords: academic culture, minorities, tolerance, gender tolerance, educational realm.

7. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания. *Развитие личности*. 2002. № 2. С. 104–116.

8. Тишков В. А. Меньшинство. Новая философская энциклопедия : в 4 т. Т. 2 / Ин-т философии РАН, нац.общ.-науч. Фонд ; Науч.-ред. совет, предс. В. С. Степин. Москва : "Мысль", 2010. 634 с.

9. Юровских Н. Г. Толерантность как личностный и культурный феномен : авт. дис. ... канд. филос. наук. Омск, 2004. 23 с.

References

1. Asmolov A. H. Na puty k tolerantnomu soznanyiu [Towards a Tolerant Consciousness]. M.: Smysl, 2000. 255 s. [In Russian]
2. Barkett E. Golda / Elinor Barkett ; per. z anhl. R. Storozhuk. X.: Vivat, 2020. 512 s. [In Ukrainian]
3. Vavylova R. R. K ystoriy poniatyia tolerantnosti [On the history of the concept of tolerance]. M.: MHU, 1994. S. 38-43. [In Russian]
4. Hlynska L., Skliarov R. Fenomen tolerantnosti v sotsialno-filosofskiykh interpretatsiakh [The phenomenon of tolerance in socio-philosophical interpretations] // *Sotsiologichni studii*, 2(15), 2019. S. 42-47. [In Ukrainian]
5. Deklaratsiia pryntsyvpy tolerantnosti. [Declaration of the principles of tolerance] Pryniata na XXVIII sesii Heneralnoi konferentsii derzhav chleniv YuNESKO (25 zhovt.- 16 lyst. 1995 r.) (2002). Viche, № 1. S. 53-60. [In Ukrainian]
6. Kozhukhar H. S. Formy mezhlychnostnoi tolerantnosti: kryteryalyne pryznaky y osobennosti [Forms of Interpersonal Tolerance: Criteria Signs and Features] // *Psikhologicheskyy zhurnal*. 2008. №3, Tom 29. S. 30-40. [In Russian]
7. Myrymanova M. Tolerantnost kak problema vospytaniya [Tolerance as a problem of education]// *Razvitye lychnosti*. 2002. №2. S. 104-116. [In Russian]
8. Tyshkov V. A. Mynshynstvo. [Minority] Novaia fylosofskaia entsyklopedyia v 4-kh t. T. 2. / Yn-t fylosofyy RAN, nats.obshch-nauch. fond; Nauch-red. sovet preds. V.S. Stepin. M.: "Mysl". 2010. 634 s. [In Russian]
9. Iurovskyykh N. H. Tolerantnost kak lychnostnyi y kulturnyi fenomen. [Tolerance as a Personal and Cultural Phenomenon] // N. H. Yurovskyykh. Avtoreferat dySSERTatsyy na soysk uch. step. k. fylos. n. Omsk, 2004. 23 s. [In Russian]

Надійшла до редколегії 21.12.21